

อิเหนา : มีสิ่งของก็เหมือนคอยเตือนใจ

นิตา มีสุข*

ละคร เป็นมหรสพชนิดหนึ่งที่เป็นการแสดงที่เป็นเรื่อง พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2542 ให้ความหมายคำว่าละครไว้ว่า “การแสดงประเภทหนึ่ง ผู้แสดงเรียกว่าตัวละคร มีเวทีหรือสถานที่ใช้ในการแสดง มีบทบาทให้ตัวละครแสดงตามเนื้อเรื่อง โดยมากมีดนตรีประกอบ มีลักษณะแตกต่างกันออกไปหลายชนิด”¹ การแสดงของตัวละครในแต่ละเรื่องย่อมต้องสื่อสารเพื่อการดำเนินเรื่องเป็นสำคัญในการสื่อสารแต่ละครั้ง ผู้ส่งสารจำเป็นต้องใช้ทั้งคำพูดและกิริยาท่าทางในบางครั้งก็ใช้สื่ออื่น ๆ ร่วมด้วยเพื่อให้ผู้รับสารเข้าใจตามที่ผู้ส่งสารต้องการการใช้สื่อซึ่งเป็นวัตถุสิ่งของเพื่อสื่อความหมายแม้ว่าจะไม่ค่อยได้ใช้ในการสื่อสารโดยตรงในชีวิตประจำวันมากนักแต่ในละครเรื่องอิเหนาก็ปรากฏการใช้วัตถุเพื่อการสื่อสารของตัวละครอย่างชัดเจน วัตถุที่ใช้ในการสื่อสารในเรื่องอิเหนา มีใช้อยู่ 5 แบบ คือ ใช้เป็นของที่ระลึกไว้แทนตัว ใช้เป็นของแลกเปลี่ยน ใช้เขียนสาร ใช้เป็นของกำนัล และใช้เพื่อเกี่ยวพาราสีดังนี้

ใช้เป็นของที่ระลึกไว้แทนตัว

การให้สิ่งของไว้เป็นของแทนตัวเกิดขึ้นเมื่อตัวละครต้องจากกันไป หรือเมื่อตัวละครต้องการความมั่นใจ ลักษณะการใช้สิ่งของแทนตัวในเรื่องอิเหนาแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือประเภทที่ผู้ให้และผู้รับเต็มใจทั้งสองฝ่ายและประเภทที่ผู้ให้ไม่เต็มใจ ดังนี้

ผู้ให้และผู้รับเต็มใจ

การให้สิ่งของไว้เป็นของที่ระลึกแทนตัว มักเป็นการให้ที่แสดงความรักหรือบางครั้งแสดงทั้งความรัก ความอาลัย ของที่ให้มีมักเป็นของที่ใช้สอยเป็นประจำ เป็นของส่วนตัว สิ่งของที่นิยมให้มากที่สุดของฝ่ายชายคือ แหวน ซ่าโปะ ส่วนของที่ฝ่ายหญิงให้ก็มีมักเป็นสไบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสไบที่ปลี้ออกจากตัว หรือเครื่องประดับอื่น

เมื่ออิเหนาได้รับพระราชสาส์นจากท้าวกูเรเป็น สิ่งเป็นคำขาดให้ยกทัพไปช่วยเมืองดาหาป้องกันบ้านเมืองถึงขนาดกล่าวว่า “แม้นมียกพลไกรไปช่วย ถึงเราม้วยก็อย่ามาดูผี อย่าดูทั้งเปลวอัคคี แต่วันนี้ขาดกันจนบรรลัย” อิเหนาจำเป็นต้องลานางทั้งสามไปดาหา ด้วยความรัก อาลัย อิเหนาจึงมอบสิ่งของไว้ดูต่างหน้า ของที่อิเหนามอบให้

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

¹ ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. 2546. หน้า 996.

แตกต่างกันไปเป็น 3 อย่าง คือ สังวาล อัมรงค์และชาโบะ

อิเหนามอบสังวาลให้แก่จินตะหรา

สังวาลเป็นเครื่องประดับมีค่ามากดังที่ นิดา มีสุข กล่าวถึงสังวาลของอิเหนา ไว้ว่า

สังวาล คือ สร้อยที่ใช้คล้องเอวสังวาลของตัวพระเอวทั้งสองข้าง ใช้ร่วมกับตาบทศ การกล่าวถึงสังวาลของอิเหนา พบว่ามี 2 ชนิด คือชนิดที่มีบานพับ ดังที่กล่าวว่า เพื่องห้อยสังวาลบานพับ กับสังวาลที่ไม่มีบานพับ เช่นที่กล่าวว่า สังวาลประดับทับทิมพราย ส่วนรายละเอียดอาจบอกหรือไม่ได้บอกว่าประดับด้วยสิ่งใด ซึ่งน่าจะเป็นเพชรหรือพลอยมีค่าทั้งสิ้น¹

การที่อิเหนามอบสังวาลซึ่งเป็นเครื่องประดับชิ้นใหญ่ที่สุด มีค่ามาก ให้แก่จินตะหราซึ่งเป็นเอกอภินิหารนั้น อาจแสดงให้เห็นจินตะหรามั่นใจในความมีค่าและความเป็นหนึ่งของคุณงามได้ ดังความว่า

ว่าพลางทางปลี้องสังวาลทรง	ให้องค์จินตะหรามารศรี
จงเจ้าเอาเครื่องประดับนี้	ไว้ดูต่างพักตร์พี่จะขอลา
	(เล่ม 1 หน้า 91)

ให้อัมรงค์แก่นางมาหยาธิบดี

อัมรงค์ของอิเหนาเป็นสิ่งที่มีความสูง ดังที่ นิดา มีสุข กล่าวถึงอัมรงค์ของอิเหนาไว้ว่า โดยทั่วไปจะกล่าวถึงภาพให้เห็นว่าเป็นอัมรงค์ที่งดงาม แวววาว มีค่ามาก เช่น “อัมรงค์จนาอำเมือง” มีบ้างที่กล่าวถึงชนิดของอัมรงค์ ซึ่งแยกได้เป็น 5 ชนิด คือ แหวนเพชร แหวนเรือนครุฑประดับเพชร แหวนทองลงยาประดับเพชร แหวนแถบประดับทับทิม ส่วนชนิดที่ 5 เป็นชนิดที่กล่าวว่าทำขึ้นใหม่ ใช้ทรงเรือน แหวนแบบฝรั่งซ้อนทับเพลงไว้ที่ใต้ทับทิมหัวแหวนซึ่งมีลักษณะเป็นระย้า การสวมแหวนของอิเหนาปกตินิยมสวมแหวนเพชรซึ่งมีตัวเรือนแหวนที่ต่างกัน ... ลักษณะการสวม มีความหลายครั้งทั้งกล่าวถึงการสวมแหวนว่าสวมทั้งซ้ายและขวาหรือสวมทุกนิ้ว”²

ถึงแม้ว่าในปัจจุบันอาจถือว่าแหวนเป็นสิ่งแทนรักที่สำคัญ น่าจะมอบให้จินตะหรา แต่ในเรื่องอิเหนา อิเหนามีอัมรงค์เป็นจำนวนมากและยังมอบอัมรงค์ให้คนทั้งหลายง่าย ๆ เช่น มอบให้บาทย์เป็นการเบิกทางส่งจดหมายเป็นต้น ดังนั้น ค่าของอัมรงค์จึงน้อยกว่าค่าของสังวาล อิเหนาจึงเลือกอัมรงค์ซึ่งมีค่ารองลงมามอบให้แก่มาหยาธิบดีซึ่งมีศักดิ์เป็นพี่ของสะการวาทิต ดังความว่า

ว่าพลางทางถอดอัมรงค์	ให้โหมยงมาหยาธิบดี
	(เล่ม 1 หน้า 94)

ให้ชาโบะแก่สะการวาทิต

ชาโบะ เป็นเพียงผ้า ถ้านับเรื่องราคาต่ำที่สุด แต่ถ้านับทางจิตใจแล้ว ชาโบะเป็นผ้าที่ผู้ชายใช้ติดกาย

¹ นิดา มีสุข. “อิเหนา งามเพราะพรังพรัดเจิดจรัส,” ปาริชาติ. 16(2) : 48 ; ตุลาคม 2546 - มีนาคม 2547

² แหล่งเดิม. หน้า 50.

อาจใช้เป็นผ้าห่ม ผ้าคาดเอว อิเหนาจึงตั้งใจมอบผ้าโตะเป็นของแทนตัวอิเหนาให้ไว้แก่สะการวาทิซึ่งมีอายุน้อยที่สุด และยังเป็นพระพี่นางของสังคามาระดาที่อิเหนารักใคร่ ยกย่องว่าเป็นน้องชาย การสื่อความดังนั้นก็กระทำได้อย่างแนบเนียนและทำให้ผู้รับทั้งสามภาคภูมิใจในความรักที่อิเหนามีต่อตนด้วยกันทั้งสิ้น ความตอนอิเหนามอบผ้าโตะให้ดังนี้

ทรงเปลื้องผ้าโตะของภูมิ ให้สะการวาทิกัลยา
(เล่ม 1 หน้า 94)

การเลือกสิ่งของเพื่อมอบแทนตัวของอิเหนาพบว่าอิเหนาสามารถทำได้อย่างแนบเนียนและทำให้ผู้รับทั้งสามต่างภาคภูมิใจในความรักที่อิเหนามีต่อตนด้วยกันทั้งสิ้น

จินตะหรามอบสไบทรง

นางทั้งสามเมื่อได้รับของจากอิเหนาแล้วต่างก็มอบสิ่งแทนตนให้แก่อิเหนาเพื่อจะได้รำลึกถึงนางบ้างโดยเฉพาะจินตะหราซึ่งวิตกมากกว่านางอื่นเนื่องจากการไปครั้งนี้อิเหนาจะได้พบกับบุษบาซึ่งเป็นคู่ตุนาหงันที่อิเหนาทิ้งร้างมาอยู่กับนาง ดังที่นางตัดพ้ออิเหนาเมื่ออิเหนามาแจ้งข่าวว่าต้องเดินทางไปดหาว่า “พระจะไปดาหาปราบข้าศึก ฤว่าลึกลงถึงคู่ตุนาหงัน ด้วยสงครามในจิตยังติดพัน จึงบิดผันพจนไม้อาลัย” สิ่งที่นางมอบให้แก่อิเหนาจึงเป็นสิ่งที่ใกล้ตัวที่สุดนั่นคือสไบที่นางถอดออกจากกายซึ่งย่อมมีทั้งกลิ่นผ้าและกลิ่นกายนางติดไปด้วย อิเหนาจะรู้สึกว่ามีนางอยู่ใกล้ๆ ตลอดเวลา ดังความว่า

ว่าพลางนางเปลื้องสไบทรง ถวายองค์ทรงเดชเชษฐา
เกลือกจะลืมน้ำมันสัณญา ได้เห็นผ้าเป็นเพื่อนเตือนฤทัย
(เล่ม 1 หน้า 92)

มหายารัศมีให้ปิ่นปักผม

สิ่งที่มหายารัศมีมอบให้แก่อิเหนาคือปิ่นปักผม แสดงให้อิเหนาเข้าใจว่า นางเคารพรักอิเหนา ถือว่าอิเหนาเป็นเหมือนปิ่นปักที่จะคุ้มครองและเชิดชูนางให้ “งามหน้า งามเนตร” ดังความว่า

นางมหายารัศมีนงลักษณ์ จึงถอดปิ่นที่ปักเกศ
(เล่ม 1 หน้า 94-95)

สะการวาทิให้สัพพมณี

สะการวาทิถวายสัพพมณีแก่อิเหนา ประการแรกนางเจียมตัวว่าเป็นรองจินตะหรา เพราะนางต้องเป็นของอิเหนาเนื่องจากบิดาแพ้ในการรบ ประการที่สองนางมีศักดิ์เป็นน้องของมหายารัศมี จึงเลือกสิ่งของที่แสดงความเป็นเจ้าของน้อยกว่าหรือราคาไม่สูงกว่านางทั้งสอง แต่นางยังฉลาดเลือกสิ่งที่มีความหมาย เพราะต่างหูเป็นสิ่งที่นางใช้สอยเป็นประจำ อิเหนาน่าจะจำได้และอาจแฝงนัยหมายให้คอยกระซิบให้อิเหนาคิดถึงนางได้อีกด้วย ดังความว่า

นวลนางสะการวาทิ ถอดสัพพมณีออกจากกรรณ
ต่างประณตก็มกราบกับบาทา ทูลถวายภัสตรารังสรรค์
แต่พอได้ไปเห็นเป็นสำคัญ ให้ทรงธรรมชมพลางต่างพักตรา
(เล่ม 1 หน้า 94-95)

การมอบของให้เป็นที่ระลึกแทนตัวผู้ให้ในเรื่องอิเหนายังมีอีกตอนหนึ่งคือตอนที่อุณการณเข้าไปในเมืองกาหลัง ท้าวกาหลังรับเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม ที่เมืองนั้นมีหญิงคนหนึ่งชื่อ มะลาหระ เป็นบุตรธิดาหมั้นซึ่งเป็นเสนีผู้ใหญ่ มะลาหระหลงรักอุณการณ ฝ่ายติดตามจนได้พูดกัน มะลาหระแสดงความรักของนางอย่างเปิดเผย อุณการณซึ่งคือบุษบาจึงต้องพูดบ่ายเบี่ยงโดยแจ้งแก่มะลาหระว่าตนตัวไวสามปี ไม่สามารถมีภรรยาได้ขอให้กลับไปบ้าน แล้วมอบข้าโบะและธำมรงค์ให้นางมะลาหระ ความว่า

แม้ว่าสนาเคยได้เซยชิด	เห็นจะได้สมคิดเราสองรา
ว่าแล้วเปลื้องข้าโบะบรรจง	ถอดทั้งธำมรงค์ที่หัตถา
ประทานนางพลางมีวาจา	กลียาเอาไปเป็นสำคัญ

(เล่ม 3 หน้า 200)

การมอบสิ่งของให้เป็นเครื่องแสดงความระลึกถึงด้วยความเต็มใจในเรื่องอิเหนาเป็นการมอบเมื่อตัวละครจะต้องจากกันทั้งสิ้น แม้ครั้งอุณการณมอบของให้มะลาหระจะไม่ใช่การจากไกลแต่ก็เป็นการจากเป็นเวลานาน เพราะอุณการณแจ้งว่าตนได้บั้นตัวไวสามปี ไม่สามารถมีภรรยาได้ สิ่งของที่มอบให้กันเป็นสิ่งของที่ใกล้ตัว เช่น ฝ่ายชายให้ข้าโบะ ฝ่ายหญิงให้ผ้าสไบที่ทรงอยู่ นอกจากนั้นก็เป็นของมีค่าซึ่งใช้เป็นประจำเพื่อเตือนให้รำลึกถึงกันเมื่อเห็นของนั้น

ผู้ให้ไม่เต็มใจ

นอกจากสิ่งของที่มอบให้แก้กันด้วยความเต็มใจแล้ว ยังมีความพยายามที่จะได้ของแทนตัวมาโดยเจ้าของไม่ยินดี ลักษณะนี้ผู้ต้องการของจำเป็นจะต้องใช้เล่ห์กลต่างๆ เพื่อให้ได้ของนั้น ดังนี้

เมื่ออิเหนาพบบุษบาครั้งแรก อิเหนาถึงกับพินเพื่อน ลืมตัว ขับขมนางขึ้นหน้าพระที่นั่ง และเมื่อนางกลับเข้าข้างในก็ผวาจะตามไป ความเสียดายที่ต้องเสียบุษบาทำให้อิเหนาต้องคร่ำครวญว่า “ลูกใจได้คิดสการแล้ว ตั้งดวงแก้วตดต้องแผ่นผา” หลังจากนั้นก็พยายามทำทุกวิถีทางที่จะได้นางกลับคืนมา วิธีแรกให้สียะตราอนุชาของบุษบาไปขอชานสลา สียะตรา ก็ไปขอให้ แรกๆ บุษบาคิดว่าสียะตราของจริง ๆ บุษบาก็ให้ด้วยความเต็มใจ แต่ครั้งหลังบุษบาไม่ไวใจจึงคายชานทั้งเสีย สียะตราโกรธร้องไห้จะเอาชานหมาก เสียงร้องไห้ของสียะตราดังไปถึงมะเดหวิ มะเดหวิดุษบาว่าไม่รักน้อง ในที่สุดสียะตราก็ได้ชานหมากของบุษบาไปให้อิเหนาดังความว่า

เมื่อนั้น	บุษบาขัดใจไม่วาชน
จำเป็นจึงจำเคี้ยวชาน	ให้พระกุมารทันใด

(เล่ม 2 หน้า 174)

อิเหนาไม่หยุดอยู่เพียงชานหมาก แต่ยังต้องการผ้าสไบที่บุษบาใช้ทรงอยู่ จึงเพทุบายบอกสียะตราว่าไม่สบาย ต้องได้ผ้ารอยทรงของบุษบาามาห่มจึงจะหาย ดังความว่า

แม้จะได้ผ้ารอยทรงองค์ไร	มาห่มให้พี่จึงจะค่อยคลาย
-------------------------	--------------------------

(เล่ม 2 หน้า 280)

สียะตรารีบวิ่งไปขอยืมผ้าสไบทรงของบุษบา แล้วชักผ้าจากกาย นางบุษบาไม่ให้เกิดการยื้อแย่งกันเสียงดัง วิยะดาตื่นขึ้นมาโกรธสียะตราที่แย่งผ้าสไบของพระพี่นาง ลูกขึ้นทุบตีสียะตราและช่วยบุษบาแย่งผ้าทรงคืน สียะตราร้องไห้เสียงดังจนได้ยินถึงมะเดหวิ มะเดหวิออกมาว่าบุษบาและให้ผ้าแก่สียะตรา ความว่า

ว่าพลางนางเปลื้องสไบทรง
พระกุมารก็ช่วยพระมารดา

จากองค์พระบุตรีเสนาหา
ซึ่งผ้ามาได้ทันที
(เล่ม 2 หน้า 282)

สียะตราได้ผ้าแล้วรีบนำไปให้อิเหนา ผ้าที่อิเหนาได้มานี้เป็นผ้าที่บุษบาทรงอยู่อิเหนาถือแทนตัวบุษบาความว่า
หอมกลิ่นสไบบางที่นางทรง
พระชมผ้านั้นต่างนางเทวี

ยิ่งคะนึ่งถึงองค์นางโฉมศรี
จึงค่อยคลี่คลายสบายใจ
(เล่ม 2 หน้า 283)

การขอขานสลาเลยไปถึงขอผ้าสไบทรงของอิเหนาเป็นการขอเชิงเกี่ยวพาราสีจึงทำให้บุษบาซึ่งทั้งโกรธทั้งแค้น
ที่อิเหนาปฏิเสธนางซึ่งเป็นคู่หมั้น ไปหลงรักจินตะหราซึ่งไม่ใช่วงศ์เทวัญ ทำให้นางต้องได้รับความอับอาย เสื่อมศักดิ์
เสียวงศ์ เห็นว่าการที่อิเหนาใช้เล่ห์ขอขานสลาและผ้าสไบเท่ากับดูหมิ่นนาง นางจึงไม่ยินยอมตอบไมตรี

ใช้เป็นของแลกเปลี่ยน

มักเป็นเหตุการณ์ที่ต้องการความมั่นใจว่ามีใจตรงกัน ซึ่งในเรื่องอิเหนามีทั้งที่ทั้งสองข้างแลกเปลี่ยนกันด้วย
ความสมัครใจและแลกเปลี่ยนเพื่อเป็นมัดจำโดยเจ้าของไม่สมัครใจ ดังนี้

แลกเปลี่ยนกันด้วยความสมัครใจ

การแลกเปลี่ยนด้วยความสมัครใจปรากฏ 2 ครั้ง คือครั้งอิเหนาลาจินตะหราบลับไปกุเรปันตามคำสั่งของ
ประโหมสุทรีกุเรปันและครั้งอิเหนาลาบุษบาไปดาหาเพื่อแก้สงสัย ดังนี้

อิเหนาให้ผ้าชำโบะเพื่อขอแลกผ้าสไบและขานสลาจากจินตะหรา

อิเหนาไปช่วยงานศพอัยยิกาที่เมืองหมันหย้าได้พบจินตะหราบอกให้หลงรัก ไม่ยอมกลับบ้านเมืองแม่จะเสร็จงาน
นานแล้วก็ตาม ประโหมสุทรีกุเรปันเห็นนานเข้าจึงส่งสารสั่งมาเป็นคำขาดว่า “จงเร่งกลับมายังธานี แต่ในเจ็ดราตรี
ให้จงได้ แม้ช้ากว่าที่กำหนดไว้ ถึงจะมากก็ไม่ต้องการ” อิเหนาจำเป็นต้องจากจินตะหราโดยยังไม่ได้นางจึงขอความ
มั่นใจด้วยการส่งสารมาขอเปลี่ยนชำโบะกับสไบทรงและขานสลา ดังความว่า

ชำโบะจะขอเปลี่ยนสไบนาง
กับทั้งขานสลาจงปราณี

ไปชมพลางต่างพักตร์ยาหยี
เหมือนช่วยชูชีของพีไว้
(เล่ม 1 หน้า 109-110)

จินตะหราซึ่งพอใจอิเหนาอยู่แล้วเมื่อได้อ่านสารแล้วก็แสร้งทำเป็นโกรธ แต่กลับให้ฝารอยทรงแก้บาปหยัน
ดังความว่า

นางค้อนเคืองเปลื้องเปลี่ยนผ้าสไบ

ทำทั้งประชุดให้ด้วยมารยา
(เล่ม 1 หน้า 112)

นอกจากสไบแล้วยังให้ขานสลาแก้ชำเห็ดด้วย ดังความว่า

เวทนามาเฝ้าเข้าชี้
จึงรับหมากมาเคี้ยวประเดี้ยวใจ

เช่นนี้น่าซึ้งมั่งฤาไม่
แล้วส่งให้ชำเห็ดด้วยเมตตา
(เล่ม 1 หน้า 113)

เมื่อได้สิ่งของตามต้องการแล้ว บาหยันกับข้าเหงัดก็นำมาส่งให้วิเณรมาถวายอิเหนา อิเหนาเสวย찬แล้ว คลี่ผ้าคลุมองค์ ดังความว่า

จึงหยิบฝักรอยทรงทรมวย
กลืนรำน้ำกุหลาบอาบอบ
คล้ายคล้ายหมายเหมือนรูปทรง

ภูไนยเอาคลี่คลุมองค์
หอมตรลบจับใจไหลหลง
โฉมยงนงเยาว์เข้ามา
(เล่ม 1 หน้า 115)

อิเหนาขอเปลี่ยนข้าโเบกับสไบทรงของบุษบา

อีกครั้งหนึ่งที่มีการแลกเปลี่ยนสิ่งของกันคือ ตอนที่อิเหนาจะลาบุษบาไปแก้สงสัยในเมืองดาหาได้ขอเปลี่ยน ข้าโเบกับสไบทรงนางบุษบา และมอบอำมรงค์ไว้แทนตัว ดังความว่า

จะขอเปลี่ยนสไบทรงนงลักษณ์
จึงเปลื้องข้าโเบเปลี่ยนสไบทรง
พระเนืบนนมแกมกลไขว่คว่ำ
แล้วเปลี่ยนอำมรงค์ให้อรไท

ไปชมพลงต่างพักตร์นวลหง
โฉมยงแย่งยุตจุดไว้
พลอบเปลื้องเปลี่ยนผ้ามาได้
สอดใส่นิ้วก้อยกัลยา
(เล่ม 3 หน้า 63)

ข้าโเบและอำมรงค์นี้บุษบาสวมไว้ติดกายจนวันที่อิเหนารู้ว่าบุษบาคือแห่นางจึงได้สึกแห่นางและพบว่านาง ยังคงทรงข้าโเบและสวมอำมรงค์ของอิเหนาอยู่ ดังความว่า

พระพลงเปลื้องเปลือกไม่ออกจากองค์
อำมรงค์ห็นวงออกมาไว้

เห็นทรงข้าโเบก็จำได้
พลอยอยู่ข้างในมือนาง
(เล่ม 4 หน้า 257)

การขอแลกเปลี่ยนเพื่อเป็นมัดจำโดยเจ้าของไม่สมัครใจ

ความลักษณะนี้ปรากฏครั้งเดียวคือครั้งที่บุษบาไปไหว้พระปฎิมา อิเหนาตามไปพอได้โอกาสก็ให้สังคามาระดาและประสันดาต้อนค้ำควาดับไฟ และอิเหนาลอบเข้ามาอุ้มบุษบาใส่ตัก เมื่อถูกจับได้ก็ไม่ยอมปล่อยต่อรองให้มะเดหวีช่วยให้ได้แต่งงานกับบุษบาโดยอ้างว่า “ซึ่งว่าลูกสลัดตัดรอนราน ไม่เลียงเขาวมาลย์เหมือนว่านี่ คือใครที่ได้ถือสาร มาว่าขานจึงทราบบทศรี” และอ้างว่า “อันนางนี้สีเป็นของลูก รักใคร่พันผูกหนักหนา” มะเดหวีจำเป็นต้องรับปากว่าจะช่วย อิเหนาจึงขอเปลี่ยนเครื่องทรงกับบุษบาเพื่อเป็นมัดจำ ดังความอิเหนาว่า

พระองค์ได้รับวาจา
จะขอเปลี่ยนอาภรณ์บังอรไว้
ว่าแล้วจึงเปลื้องเครื่องทรง
บุษบาเบือนเสียไม่นำพา

จะวางนางบุษบาไปให้
จะได้ชมพลงต่างกัลยา
ยื่นให้แก่องค์ขนิษฐา
ยุตพระมารดาไว้มั่นคง
(เล่ม 2 หน้า 236)

มะเดหวีเห็นว่าบุษบาไม่ยินยอมถ้าให้เข้าไปความอาจรู้ถึงทั่วดาหาและประโหมสุหรืได้จึงจำเป็นต้องเปลื้องผ้าสไบของบุษบาให้แก่อิเหนา ความว่า

จึงเปลื้องเครื่องพระบุตรทรง
รับเอาอารมณ์ของนั้ดดา

ให้องค์ระเด่นมนตรี
มาทรงให้บุษบาโฉมศรี
(เล่ม 2 หน้า 236)

การแลกเปลี่ยนครั้งนี้เป็นการแลกเปลี่ยนตามความต้องการของอิเหนา บุษบาไม่เต็มใจและไม่ยินยอม
มะเดหวิเกรงว่าจะเป็นเรื่องใหญ่จึงผ่อนผันรับปากอิเหนาไปก่อน

ใช้เขียนสารหรือเขียนภาพ

นอกจากจะมอบวัตถุที่มีค่าให้แก่กันแล้ว ในเรื่องอิเหนายังมีการนำวัตถุมาใช้เป็นเครื่องมือในการเขียนสารและ
เขียนภาพด้วย วัตถุที่ใช้เขียนสารหรือเขียนภาพในเรื่องอิเหนาปรากฏอยู่ 3 อย่าง คือ กลีบบะหมั้น กระดาษ และ
ผ้าห่ม ดังนี้

กลีบบะหมั้น

ผู้ที่เขียนสารบนกลีบบะหมั้นคืออิเหนา ซึ่งไว้เล็บยาว เมื่อเวลาแอบเขียนสารและส่งสารโดยไม่ให้ผู้อื่นรู้จะ
ใช้เล็บเขียนบนกลีบบะหมั้น มีความปรากฏสองตอนดังนี้

เขียนถึงจินตะหรา

อิเหนาหลงจินตะหราอยู่ในเมืองหมันหย้าเป็นเวลานาน ประหมโสหรีกรุงกูเรป็นมีกำหนดใกล้คลอดจึงมี
หนังสือแจ้งให้อิเหนากลับกูเรป็นทันที อิเหนาต้องการความมั่นใจจากจินตะหราจึงแอบเขียนจดหมายลงบนกลีบบ
ปะหมั้นเพื่อบอกรักและขอแลกเปลี่ยนของแทนตัวก่อนเดินทางกลับกรุงกูเรป็น ความว่า

ในลักษณอักษรเสนาหา
มาแจ้งความทรมวยวิโลรรณ

ของพี่อาจารย์กลีบบะหมั้น
ด้วยผูกพันพิศพาไม่คลาดคลาย

ฯลฯ

ถึงกลับไปก็ไม้อยู่ช้า
จงเป็นมิตรไมตรีแต่นี้ไป

จะคืนมาชมชิตพิสมัย
ดังได้ตุนาหงันกันมา
(เล่ม 1 หน้า 109-110)

เขียนถึงบุษบา

อิเหนาไปพบยุบลค่อมซึ่งออกมาเก็บดอกปะหมั้นหลงทางอยู่จึงอาสาไปส่ง ก่อนพาไปส่ง อิเหนาไปเก็บดอก
ปะหมั้นและเขียนหนังสือถึงบุษบาเป็นเชิงเหน็บแนมซึ่งผู้สนใจวรรณคดีทั้งหลายมักจะจำข้อความได้ เช่น
“เมื่อยืมเหมือนหลอกหยอกเหมือนขู่ ไม่ควรคู่เคียงพักตร์สมครสมาน ดังกาจากชาติข้าสาธารณ์ มาประมาณ
หมายหงส์พงศ์พระยา” และที่เจ็บแสบกว่านั้นคือคำว่า “แม่นแผ่นดินสิ้นชายที่พึงเชย อย่ามีคู่เสียเลยจะดีกว่า
พี่พลอยร้อนใจแทนทุกเวลา ฤวาสนาน้องจะต้องกัน” ความตอนอิเหนาเขียนสารมีว่า

ได้บุหงาปะหมั้นทันใด
เป็นอักษรทุกกลีบบะหมั้น

ภูวาโนยลิตด้วยนขา
แล้วกลับคืนมายังบุรี
(เล่ม 2 หน้า 218)

การเขียนสารลงบนกลีบปะหนันเป็นการเขียนด้วยเล็บซึ่งอยู่ติดตัว น่าจะเล็ดลอดสายตาผู้อื่นได้ง่ายเพราะไม่มีหลักฐานใดๆ หลงเหลืออยู่ให้จับได้ ผู้อื่นจะเห็นว่าเป็นการให้ดอกไม้เช่นเดียวกับดอกไม้อื่น อีกประการหนึ่งคือ ดอกปะหนันคงจะเป็นดอกไม้ที่ชาววังใช้สอยอยู่เป็นประจำดังเช่นบุษบาต้องการทำบุหงารำไปเพื่อถวายเทพารักษ์ ดอกไม้หอมที่จะใช้ได้มาแล้วยังขาดแต่ดอกปะหนันเพียงชนิดเดียวจึงให้ยุบลคอมพิวเตอร์ไปหา ยุบลคอมพิวเตอร์หาดอกปะหนันเดินลงไปจนพบอิเหนา ทำให้อิเหนามีโอกาสเขียนสารฝากมาถึงบุษบา

กระดาด

การใช้กระดาดเขียนสารเป็นการสื่อสารโดยปกติ แต่มีที่สังเกตคือ ก่อนที่จะเขียนเพลงยาวลงกระดาด ผู้เขียนจะร่างจดหมายลงในกระดานชนวนก่อน เมื่อได้ถ้อยคำที่พอใจแล้วจึงคัดลอกลงกระดาด เช่น เมื่อปิ่นหยีเขียนเพลงยาวถึงสะการะหนึ่งหรีดที่ร่างจดหมายลงในกระดานชนวนก่อนคัดลอกลงกระดาดดังความว่า

จึ่งร่างสารใส่กระดานชนวน	เป็นคำคร่ำครวญถึงเทวี
เสร็จแล้วจำลองทรงลงกระดาด	จึ่งสั่งพี่เลี้ยงราชเป็นถ้วนถึ
เอาไปให้บาทหยันในวันนี้	จะตืออย่าให้ใครสงกา

(เล่ม 4 หน้า 23)

สะการะหนึ่งหรีดตอบเพลงยาวปิ่นหยีก็ร่างลงกระดานชนวนก่อนเช่นกัน ดังความว่า

จึ่งร่างสารใส่กระดานชนวนไว้	แล้วบรรทมหลับไปในราตรี
-----------------------------	------------------------

ฯลฯ

ครั้นฟื้นตื่นจากนิทรา	จึ่งทรงสารที่ร่างไว้
ค่อยเขียนตัวพจนลงกระดาด	มิให้ผิดเพี้ยนพลาดพลั้งได้

(เล่ม 4 หน้า 24-27)

การใช้กระดาดส่งสารนี้เป็นสิ่งที่ต้องระมัดระวังอย่างยิ่ง ไม่อาจให้ผู้อื่นล่วงรู้ได้ ดังนั้นการส่งสารจึงต้องมีผู้ถือไปให้ดังเช่นอิเหนาเมื่อเขียนเพลงยาวเสร็จ “จึ่งสั่งพี่เลี้ยงราชเป็นถ้วนถึ เอาไปให้บาทหยันในวันนี้ จะตืออย่าให้ใครสงกา” ประสงค์นำไปส่งให้บาทหยันซึ่งเป็นพี่เลี้ยงของสะการะหนึ่งหรีด เพื่อนำไปถวายนางดังความว่า

บัดนั้น	บาทหยันพี่เลี้ยงนางโฉมศรี
ไปยังปราสาทพระบุตรี	อัญชลีถวายสารอรรถ

(เล่ม 4 หน้า 24-25)

สะการะหนึ่งหรีดตอบเพลงยาวแล้วส่งให้บาทหยันเอาไปให้พี่เลี้ยงของปิ่นหยีเพื่อให้ส่งต่อไปยังอีกที่หนึ่ง ความว่า

แล้วส่งให้บาทหยันทันใด	พี่คิดอ่านเอาไปให้จงดี้
------------------------	-------------------------

(เล่ม 4 หน้า 27)

การส่งสารที่โอกาสไม่สะดวก ไม่สามารถขอความช่วยเหลือจากใครได้ หรือต้องการให้เกิดการเข้าใจผิดไม่ให้รู้ว่าตนเป็นเจ้าของสารนั้นก็เสี่ยงไปใช้วิธีอื่น ดังเช่นอิเหนาต้องการใส่ความจระก่าว่าเป็นคนหยาบซำก็แกล้งเขียนสารเกี้ยวบุษบาลอยน้ำไปให้ ดังความว่า

เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเจ็ดฉัน
อนุชากับสี่พี่เลี้ยงนั้น	ชวนกันหักกิ่งไม้มา
จึ่งประดิษฐ์คิดต่อเป็นเรือน้อย	กระจ้อยร่อนนำรักนักหนา

แล้วแกะเอาดินริมคาง
จึงเขียนหนังสือให้ถือมา
ครั้นเสร็จเอาใส่ในเรือนั้น

ปั้นรูปกุมาราลับพลัน
ถึงระเด่นบุษบาสาวสวรรค์
ทรงธรรมก็ลอยลงไป
(เล่ม 2 หน้า 206)

ลายน้ไปแล้วอิเหนาก็รีบกลับที่พัก ปิดม่านสร้างทำเป็นกำลังบรรทม เมื่อมะเดหวิให้สมันไปตรวจสอบที่
พลับพลาอิเหนาพบว่าอิเหนากำลังบรรทมเียบอยู่ แต่พลับพลาของจรงคามีเสนาเฝ้าเฝ้าแน่นหนา ก็แน่ใจว่า
จรงคามีเป็นผู้ลอบส่งสารทำให้ทุกคนซึ่งจรงคามักขึ้น

ผ้าห่ม

การใช้ผ้าห่มเพื่อส่งสารปรากฏครั้งเดียวคือครั้งที่ยาหรีนวาดผ้าห่มเป็นภาพอุณรุทธ์สมอุสาสร้างวาดหน้าของ
อุณรุทธ์เหมือนยาหรีน หน้าของอุสาเหมือนหน้าเกนหลง ดังความว่า

พระจึงคิดเขียนผ้าคลุมผม
แต่มีลายเบญจรงค์ลงน้ำยา
อันรูปทรงองค์นางอุสา
ส่วนรูปอุณรุทธ์ที่เขียนลง

เรื่องอุณรุทธ์สมนางอุสา
รจนาเส้นสุวรรณบรรจง
ไม่ผิดเพี้ยนพักตราเกนหลง
เหมือนรูปพระองค์ดังวาดไว้
(เล่ม 4 หน้า 124)

ปิ่นหยีเรียกเกนหลงออกมารับผ้า
นางขัดคั้นปิดผ้าเสียพลัน

เมื่อนางเกนหลงเห็นรูปก็โกรธปิดผ้าแล้วลุกหนีไป
อภิวันท์ปิ่นหยีแล้วลุกมา
(เล่ม 4 หน้า 126)

ปิ่นหยีหยิบผ้ามาดูเมื่อเห็นรูปก็โกรธมาก
พระพิโรธโกรธกริ้วคือไฟฟ้า

ห้ามยาหรีนเข้าเฝ้าปิ่นหยีเด็ดขาด
นัยนาดังแสงสุริยฉาย
ฯลฯ

แต่วันนี้ไปแมนมึงมา

จะให้ข้ากุไศคไป
(เล่ม 4 หน้า 127)

ใช้เป็นของกำนัล

การใช้สิ่งของเพื่อใช้เป็นของกำนัลมีสองแบบ คือให้เพื่อแสดงความพึงใจและให้เพื่อเพื่อความสะดวกในการ
สื่อสาร ดังนี้

ให้เพื่อแสดงความพึงใจ

ครั้งอิเหนาเข้าเฝ้าท้าวดาหา ท้าวดาหาส่งสารอิเหนาที่มีพัศตร์คร่ำหมองไม่ตัดดอกไม้เนื่องจากต้องเสียบุษบา
ให้แก่จรงกา ท้าวดาหาจึงสั่งให้บุษบาแตรอุบะเพื่อให้แก่อิเหนา ความว่า

ให้คิดส่งสารพระหลานรัก
ไม่ตัดอุบะดอกไม้กรอง

พัศพัศตร์หม่นไหม้มัวหมอง
จึงสั่งนางฉลองพระโอรสไป

จงบอกแก่อะหนะบุษบา
เราจะให้อิเหนาชาญชัย

เร่งแตรอะบุษมาจนได้
แต่ในเวลาเฝ้าวันนี้
(เล่ม 2 หน้า 180-181)

บุษบาไม่ยอมแตรอะบุษ พี่เสียงเกรงท้าวดาหาก็โรจจึงช่วยกันแตรอะบุษแทนนาง สียะตราแอบบอกอิเหนาว่า อะบุษนั้นไม่ใช่ฝีมือบุษบา อิเหนาจึงเพียงหยิบอะบุษขึ้นมาดมแล้ววางไว้ดังเดิม สียะตราฉวยพานอะบุษมาคืนบาหยันแล้วว่า “องค์ทรงชัยเชษฐา ไม่ทรงอะบุษมาลา ด้วยรอยมือข้าไม่มีดี”

ส่วนนางมะลาหาราซึ่งหลงรักอุณณากรรมจะเป็นตรงกันข้าม คือนางตั้งใจแตรอะบุษ ดังความว่า
แล้วจึงแตรอะบุษดอกไม้
วางไว้ในที่ไสยา

ซ่อนใส่ในห่อเช็ดหน้า
คอยจะให้มิสาอุณณากรรม
(เล่ม 3 หน้า 190)

หลังจากนั้นก็เฝ้าคอยที่หน้าต่างจนเห็นอุณณากรรมเดินมา นางมะลาหารา “จึงหยิบเอาห่อมาลา ทิ้งไปให้มิสาอุณณากรรม”

สะการะหนึ่งหัตต์เป็นอีกผู้หนึ่งที่แตรอะบุษให้ปันหยีด้วยความรักจึงทำงานสุดฝีมือ ดังความว่า
ให้รักใคร่ในองค์ปันหยีนั้น
ทำสิ้นฝีมือนางแล้ววางไว้

จึงบรรจงแตรมาลี
ตั้งจิตคิดจะให้ปันหยี
(เล่ม 4 หน้า 29)

นอกจากจะบรรจงทำให้สุดฝีมือแล้ว นางยังอบรำให้หอมยิ่งขึ้นด้วย ดังความว่า

อุหรีบร่ำรสนธน์ปนปรุง
แล้วส่งให้บาหยันกลยา

ให้หอมฟุ้งประทีนกลิ่นกล่า
อย่าช้าเร่งรีบเอาไป
(เล่ม 4 หน้า 30)

แต่อะบุษอีกพวงหนึ่งนางตั้งใจจะให้อุณณากรรมซึ่งนับถือว่าเป็นน้อง จึงใช้ฝีมือแต่พอปานกลางดังความว่า
พวงหนึ่งนั้นแตรแต่พอดี

เทวีจะให้อุณณากรรม
(เล่ม 4 หน้า 29)

การแตรดอกไม้ให้กันเป็นการแสดงความรัก ความปรารถนาดี เมื่อบุษบาว่าท้าวดาหาก็ประทานให้อิเหนา จึงไม่ยอมทำเพราะแค้นที่อิเหนาละทิ้งนางให้ได้รับความอับอาย ส่วนมะลาหาราต้องการแสดงให้อุณณากรรมเห็นความรักของนางจึงตั้งใจแตรอะบุษเตรียมไว้ให้และเนื่องจากนางเป็นเพียงบุตรของเสนาผู้ใหญ่จึงทิ้งผ้าเช็ดหน้าห่ออะบุษให้แก่อุณณากรรมโดยไม่ผ่านพี่เลี้ยง สำหรับสะการะหนึ่งหัตต์นางพอใจปันหยีจึงแตรอะบุษสุดฝีมือ อบรำให้หอมยิ่งขึ้น แล้วจึงส่งให้ พี่เลี้ยงนำไปให้ปันหยี

นอกจากการแตรอะบุษแล้ว การมอบของกำนัลอีกอย่างหนึ่งคือเครื่องทรง การมอบเครื่องทรงให้เป็นของกำนัลที่แสดงความรักมีเพียงครั้งเดียวคือครั้งที่สะการะหนึ่งหัตต์จัดเครื่องทรงให้ปันหยีและอุณณากรรมเพื่อเข้าชบวนแห่ในพิธีสระสนานที่แสดงให้เห็นความรักที่สะการะหนึ่งหัตต์มีต่อปันหยีอย่างชัดเจน ดังความว่า

พี่เลี้ยงช่วยเลือกอำมรงค์
ที่จะให้อุณณากรรมนั้นปานกลาง

ทั้งภูษาผ้าทรงเป็นสองอย่าง
ไม่เหมือนช้างปันหยีที่จึ่งใจ

(เล่ม 4 หน้า 42)

จากความรักที่แสดงให้เห็นความรักที่นางมีต่อปันหยีจึงคัดสรรสิ่งที่ดีกว่าให้ ส่วนอุณณากรรมที่นับว่าเป็นน้องนั้น นางจัดของที่ดีกว่าให้เพราะนางไม่ได้มีความรักเช่นรักปันหยี

ให้เพื่อความสะดวกในการสื่อสาร

อิเหนาต้องการส่งสารถึงจินตะหราจึงเขียนสารลงบนกลีบปะหนันแล้วให้วิเณกิดาหยันนำเข้าไปหอดอก
ปะหนันที่เขียนสารกับมอบแหวนสองวงแก่พี่เลี้ยงนางจินตะหราเพื่อให้ส่งสารถึงนาง ความว่า

อำมรงค์สองวงนอกนั้น

ให้พี่เลี้ยงสาวสวรรค์กัลยา

จงรับแหวนไว้พลางพลาง

เป็นค่าจ้างวานถวายบุหงา

อันข้าโบะของเราเอามา

ขอเปลี่ยนผ้าสไบพระบุตร

(เล่ม 1 หน้า 106)

เมื่ออยู่ที่เมืองกาหลัง ปันหยีหลงสะการะหนึ่งหัดลอบชมและแสร้งเอาพลูรอยกัดขัดสะการะหนึ่งหัด นางมีใจ
ตอบแต่แสร้งตำหนิบาหยัน บาหยันรู้ทำจึงทำเป็นออกมาว่ากล่าวปันหยี ปันหยีจึงถอดอำมรงค์ให้บาหยันเพื่อหาทาง
สะดวกในโอกาสหน้า

ข้านี้สิ้นสมประดีไป

บาหยันจงได้เอ็นดูเรา

โทษผิดที่ล่วงพระอาญา

จะรอดชีวิตก็เพราะเจ้า

แล้วถอดอำมรงค์ให้บังเยาว์

จงเอาไว้เถิดเป็นไมตรี

(เล่ม 4 หน้า 21)

การให้อำมรงค์ครั้งนี้เป็นการให้ไว้เป็นการเปิดทาง ต่อมาอิเหนาให้ประสันตามาส่งเพลงยาวก็ได้บาหยัน
เป็นผู้นำไปให้สะการะหนึ่งหัด นับว่าการให้อำมรงค์ครั้งนี้ได้ผลสมปรารถนาของผู้ให้อย่างสมบูรณ์

ใช้เกี่ยวพาราสี

การเกี่ยวพาราสี นอกจากจะขอขานสลา ขอผัวร่ายทรงแล้ว บางครั้งโอกาสไม่เหมาะแต่ต้องการให้นางรู้ตัวก็จะ
ใช้พลูรอยกัดขัดให้ถูกนางเป็นเชิงสังวาส ในเรื่องอิเหนามีการใช้พลูรอยกัดขัดไปที่นางหลายครั้ง ดังนี้

อุณากรณเอาพลูรอยกัดขัดนางมะลาหราเชิงหยอก ความว่า

เอาพลูรอยกัดขัดเทวี

ยัมพลางทางมีวาจา

เจ้ามานี้ประสงค์สิ่งใด

ถามาทวงดอกไม้กับเช็ดหน้า

บ้านนางทางไกลจะไคลคลา

อุตส่าห์มาถึงนี้พี่ชอบใจ

(เล่ม 3 หน้า 197)

ปันหยีเอาพลูรอยกัดขัดนางสะการะหนึ่งหัดตอนนางชมสวน

ให้กระสนัญญวนป่วนจิต

สุดคิดที่จะหักรักได้

จึงเอาพลูรอยกัดขัดไป

อรทัยเหลือบแลแปรมา

พระแยมยัมพริ้มพรายเพราพัคตร์

พลางพยกเรียกกองคัชนิษฐา

งำหัตถ์เหมือนจะรับกัลยา

เอารสนาสาเป็นกลไ

(เล่ม 4 หน้า 20)

การสื่อสารจะประสบความสำเร็จอย่างสมบูรณ์ได้ก็โดยผู้รับสารเข้าใจสารที่ส่งมาได้ตรงตามที่ต้องการ
การสื่อสารของมนุษย์มีหลายลักษณะตั้งแต่ใช้ถ้อยคำ ใช้ท่าทาง หรือใช้วัตถุ ในเรื่องอิเหนานอกจากจะสื่อสารด้วย
ถ้อยคำวาจาและท่าทางทั้งตามตามลักษณะของละครในแล้ว ผู้ส่งสารยังเลือกใช้วัตถุในการสื่อสารได้อย่างสอดคล้อง

กลมกลืนกับสถานการณ์ในเรื่อง การแสดงบทสื่อสารที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตเช่นนี้ ช่วยให้ตัวละครได้รับการยกย่องเป็นวรรณคดีการละครชั้นเยี่ยม ไม่ว่าจะใช้เพื่อการแสดงหรือเพื่ออ่านก็ตาม เรื่องอิเหนาจึงเป็นบทละครเอกเรื่องหนึ่งที่ประทับใจคนอยู่ตลอดไป

อ้างอิง

นิดา มีสุข. “อิเหนา งามเพราพริ้งเพริศเจดฉั่น,” ปาริชาติ. 16(2) : 39-52; ตุลาคม 2546 - มีนาคม 2547.
พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. อิเหนา. เล่ม 1 - เล่ม 5 กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2510.
ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2546.